

GALAMBOSI PÉTER

g.peti0224@gmail.com

történész, PhD-hallgató (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola)

A Csanád-monda

The Legend of Csanad

ABSTRACT

At the time of the state foundation, the territories southward from the river Maros were ruled by chief Ajtony, who disavowed the royal authority of king Saint Stephan. His story was told by the larger legend of Saint Gerrard and the gesta of the anonym notary of king Béla III. The fall of Ajtony was caused by the leader of his suite, Csanád, who had killed his superior, and then surrendered to King Stephan. Csanád got baptized and took part in the foundation of a diocese. In return, the king kept him in his position and didn't cut up his territory into smaller administrative units.

KEYWORDS

Ajtony, Csanád, Saint Stephan, State foundation, Written tradition

DOI 10.14232/belv.2021.1.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.1.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Galambosi Péter (2021): A Csanád-monda. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 1. 5–12. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Mikor Szent István megalapította a keresztény magyar királyságot, a Kárpát-medence politikailag rendkívül széttagolt képet mutatott. A király az arra meggyőződésből vagy érdekből hajlókkal kiegyezett, s a kereszténység felvételéért, valamint püspökségek létrehozásában való közreműködésükért cserébe meghagyta őket területük élén; egyes ellenfeleit azonban fegyverrel kellett térdre kényszerítenie: Erdély a gyulák kezén volt, a Marostól délre pedig a hatalmas Ajtony parancsolt.¹ Az országegyesítő harcok emlékét, néhol a későbbi lejegyzés okán megkopva és egy-egy eseményt összekuszálva, Árpád-kori írott hagyományunk tartotta fenn, mely regényes formában beszéli el a szent király győzelmeit, melyeket az Árpád-ház élére törő Koppány vezér, s nagybátyja, Prokuj gyula felett aratott.²

Érdekes ugyanakkor, hogy az udvari krónikák egy szóval sem említik Ajtonyt. A Maros-vidék uráról Szent Gellért nagyobb legendája tartott fenn színes és igen részletes elbeszélést a csanádi püspökség alapítástörténetébe ágyazva; Anonymus pedig mint Galád vezér leszármazottját említi, amikor arról ír, hogy a honfoglaló magyarok bevonulása idején milyen fejedelmek uralták a Kárpát-medence területeit.³ A Gellért-életrajz elbeszélése szerint Ajtony hatalma erősen központosított volt, mely mindenekelőtt jelentős katonai kíséreten és alapvetően nagylattartó gazdaságon alapult, továbbá hatalmas bevételei származtak a Maros mentén felállított vámhelyekből, ahol a folyón leúsztatott sót vámoltatta. Bizánc szövetségese lévén szuverenitása megkérdőjelezhetetlen volt, s hatalmát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a magyar törzsfők közül ő volt képes a legtovább, egészen az 1030 előtti évekig ellenállni a királyi hatalmát fokozatosan erősítő Szent Istvánnak, akit a legenda és Béla király jegyzője szerint egyáltalán nem tisztelt, s akinek mindenben ellenszegült.⁴

Miért nem említik hát az Árpád-kori magyar krónikák a rettegett vezért István ellenfelei között? Ennek magyarázatára két véleményt fogalmaztak meg a közelmúltban. Szabados György arra hívta fel a figyelmet, hogy míg a krónikák leírása szerint Szent István személyesen vezetett hadat ellenségei ellen, addig Ajtony legyőzése a Gellért-életrajz és Anonymus által fenntartott hagyomány szerint nem a király személyes érdeme volt.⁵ Thoroczkay Gábor szerint pedig a

¹ A magyar törzsszövetség 10. századi decentralizációjára és az ún. törzsi államok koncepciójára bővebben lásd: KRISTÓ 1980. 435–486.; KRISTÓ 1995. 299–316. Az elmélet legújabb antitézisé: SZABADOS 2011. 190–239. Az erdélyi gyulákra lásd: KRISTÓ 2002a. 80–92. Ajtonyra legújabban, kutatástörténeti áttekintéssel: THOROCZKAY 2016a. E nagyurak megerősödése elsősorban az általuk felügyelt terület periférikus elhelyezkedésének volt köszönhető, ami lehetőséget adott önálló külpolitikai kapcsolatok létesítésére, s mindkettlen szövetségesre letek a keleti nagyhatalom, Bizánc személyében. Minderre bővebben lásd: VÁCZY 1994. 169–170.

² SRH I. 312–316. Koppány és a gyula mellett a magyar krónikák egy bizonyost Keán vezért említenek István király harmadik ellenfeleként. E fejezetben azonban a magyar uralkodó Sámuel bolgár cár elleni hadjáratának eltorzult emléke, illetve Prokuj gyula ellen vívott harcának néhány epizódja keveredett össze. Bővebben, kutatástörténeti áttekintéssel együtt lásd: THOROCZKAY 2016b. Az utolsó gyula Prokuj személynevét Thietmar merseburgi püspök krónikája tartotta fenn: CBTM 496. Elveti ugyanakkor személynévi értelmezését: BENKŐ 2002. 39.

³ SRH II. 489–492.; AGH 32–34. Szegefű László felvetette annak lehetőségét, hogy a 16. századi török nyelvű magyar krónika, a *Tarih-i Üngürüs* elbeszélése egy bizonyos Mercurius vezérről talán Ajtonyra vonatkozhat. Bővebben lásd: SZEGFŰ 1972. 3–30.

⁴ Ajtony hatalmának és Istvánhoz fűződő viszonyának elemzésére lásd: VÁCZY 1938.; KULCSÁR 1958. 27–35.; GYÖRFFY 2013. 171–172.; KRISTÓ 1980. 476–477.; MAKK 1991. 5–7.; ENGEL 2001. 39–40. Ajtony leverése az 1020-as évek végére tehető, mivel a területén létrehozott csanádi egyházmegye első püspökét, Szent Gellértet, a pozsonyi évkönyvek kortárs feljegyzése szerint 1030-ban nevezték ki, lásd: SRH I. 125. Értelmezésére: KRISTÓ 1965. 5–19. Ellentétes vélemények Ajtony bukását István országlásának korai szakaszára datálják, legújabban: SZABADOS 2011. 305–306.; TÓTH 2015. 579.

⁵ SZABADOS 2011. 304.

krónikások azért hallgatták el tudatosan Ajtony történetét, mert a Gellért-legendá népszerűsége révén köztudott volt a Maros menti vezér ortodox kereszténysége, ellenben a krónikákban István ellenségei következetesen pogányként vannak feltüntetve.⁶ Amint az látható, mind Szabados, mind Thoroczkay kimondva-kimondatlanul a 14. századi krónika szövegének logikájából indult ki, s olyan sarokpontokat kívántak meghatározni, melyek István bemutatott ellenfeleit közös halmazba vonják, ugyanakkor Ajtonyt e halmazból kizárják.

Gondolatmenetemben az idézetekhez csatlakozva az Ajtony-történet egy olyan momentumára szeretném felhívni a figyelmet, mely azt szintén megkülönbözteti István államszervező harcainak krónikás elbeszéléseitől. Kiindulópontom ugyanakkor nem az Ajtonyról hallgató krónikaszöveg, hanem a Maros-vidék uráról hírt adó nagyobb Gellért-legendá és Anonymus elbeszélésének azon metszéspontja, amely véleményem szerint rávilágít az Ajtony és a krónikában szerepeltetett vezérek közötti valódi különbségre.

Ahhoz, hogy a kérdésben tisztán lássunk, érdemes áttekinteni, hogy vonatkozó forrásaink miként beszélik el Ajtony bukását. A Gellért-életrajzban és Anonymus művében egyaránt az olvasható, hogy Maros-vidék urának vesztét Csanád okozta, ugyanakkor a legendá és a gesztá más-ként láttatják a körülményeket. A szentéletrajz leírása szerint ugyanis Ajtony hamis vádaskodásra hallgatva Csanád életére tört, aki ezért Szent István udvarába menekült, ott megkeresztelkedett, majd a királyi sereg élén legyőzte egykori feljebbvalóját, meghódítva ezzel a területet István király számára. Ezzel szemben Béla király jegyzője arról tudósít, hogy Doboka fia Csanád a király unokaöccse volt, s Ajtonyt annak Maros menti várában ölte meg. Ahhoz, hogy a két eltérő híradást megfelelően összehangba hozhassuk, érdemes áttekinteni információik lehetséges eredetét.

A ma ismert formáját a 14. század végén elnyert nagyobb Gellért-legendá elbeszélése minden bizonnyal egy kortárs hősi énekre és helyi egyházi hagyományra alapoz, ami pedig Anonymust illeti, a 13. század elején alkotó névtelen jegyző szintén sokat merített a mondák és a hősi énekek világából. Nincs okunk megkérdőjelezni tehát, hogy az események és a lejegyzés ideje közötti hatalmas távolság ellenére mindkét forrás kortárs vagy közel egykorú híradást tartott fenn.⁷ Ha pedig lebontjuk a szentéletrajzra és az annak alapjául szolgáló hősi énekre jellemző elfogultságot és mesebeli elemeket, s kizárólag a száraz tények kiemelésére törekszünk, akkor az a rövid és egyszerű esemény sor rajzolódik ki, hogy Ajtony bukását a törzsfő udvarának kiemelt tagja, a vezér kíséretének első embere, Csanád okozta.⁸ Mindez pedig tökéletesen megfelel Anonymus szűkszavú előadásának.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a kutatás már régen rámutatott a nagyobb Gellért-legendában elbeszélte hadi események valószerűtlenségére. A csatateretek és a seregek táborhelyei túl nagy távolságra fekszenek egymástól, semmint hogy a szemben álló felek egyetlen éjszaka alatt két ütközetet is megvívhattak volna. Csanád álombéli látomása egyértelmű vándormotívum, s hasonlóan toposz jellege van az olyan fordulatos elemeknek, mint Csanád menekülése Ajtony udvarából, vagy a kivégzett vezér nyelvének kivágása.⁹ Mindebből kifolyólag

⁶ THOROCZKAY 2016a. 40–41.

⁷ A nagyobb Gellért-legendában olvasható történet elemzésére és forrásaira lásd: HORVÁTH 1958. 74–80. Anonymus forrásaira: KRISTÓ 2002b. 53–56. A két elbeszélés összevetésére: KULCSÁR 1958. 4–11.

⁸ Hangsúlyozni szükséges, hogy Szent Gellért nagyobb legendája több, eltérő eredetű és hitelű hagyomány kombinációjával nyerte el végleges formáját, s előadása több pontján ellentmond az eseményekhez korban közelebb keletkezett, kétségkívül hiteles forrásoknak. Bővebben lásd: CSÓKA 1974.; HORVÁTH 1974.; SZEGFÜ 1979.

⁹ Minderre bővebben lásd: GYÖRFFY 2013. 172–175.; HELLER 1916.; DEMÉNY 2002. 108–114.

bizonyosan Anonymus elbeszélése áll közelebb a valósághoz, amikor azt írta, hogy Csanád a Maros menti várban ölte meg Ajtonyt.

Ebből a szemszögből nézve a két forráshely rendkívül érdekes módon jut közös nevezőre azokon a részeken, ahol arról tudósítanak, hogy István király miként bízta Csanádra az újonnan meghódított területet. A legenda így idézi a király szavait: „E naptól ama város ne neveztessek Marosvárnak, hanem Csanádnak. Azért, mert kiölted belőle ellenségemet, ispánja leszel ama tartománynak.”¹⁰ Anonymus azonban azt írja, hogy „a mondott király pedig jó szolgálatáért átengedte neki Ajtony feleségét és várát minden tartozékával – miként ugyanis szokása a jó uraknak, hogy híveiket megjutalmazza –, mely vár manapság Csanádnak neveztetik.”¹¹ A két szöveg hely közös eredete kitapintható, ugyanakkor részletes elbeszélése miatt a szakirodalomban rendre elsődleges forrásként kezelt legenda, műfaji sajátosságaiból fakadó elfogultsága okán, éppen a lényegét hallgatja el, az özvegy kezének elnyerése ugyanis kísértetiesen emlékeztet a pogánykori sógorházasság (*leviratus*) intézményére.¹²

A nagyobb Gellért-legenda azon információja, mely szerint Ajtonynak hét felesége is volt, valamint a Névtelen által Szent István és Csanád között feltüntetett homályos rokoni kapcsolat óva int messzemenő következtetések levonásától, s az is tény, hogy a források nem szólnak Ajtony és Csanád esetleges rokonságáról, noha egyáltalán nem volna elképzelhetetlen, hogy egy törzsfő kíséretének első emberét házasság révén szűkebb családjába is bevonja.¹³ Maga a tény ugyanakkor, hogy itt egy pogány szokás érvényesült, elegendő magyarázatot ad arra, hogy a keresztény szellemben fogant szentéletrajz miért hallgatta el azt.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az efféle nomád szokások a nemzeti vagyoni egységének megtartására irányultak. Mindez tehát azt jelenti, hogy Csanád Ajtony özvegyének feleségül vételével az egykori törzsfő javaira is rátette a kezét. Anonymus elbeszélése így sokkal jobban kidomborítja az a kölcsönösséget, ami István király és Csanád vezér, mint uralkodó és alattvaló viszonyát jellemezte: Csanád miután megölte Ajtonyt, ténylegesen átvette annak pozícióját a régió élén, ám tanulva elődje hibájából elismerte Szent István királyi hatalmát.

Az István-i államszervezési modell a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevelében tükröződik leghűbben, mely az egyház- és vármegyeszervezés szoros kapcsolatát tanúsítja.¹⁴ A Szent István által létrehozott vármegyrendszer kettős természetű volt: Az alapvetően katonai funkciókat betöltő királyi várszervezet a királyi várakat és az azokhoz tartozó elszórtan fekvő várföldeket fogta össze, míg a vármegyének, mint összefüggő területi igazgatási szervnek, megszabott határa volt, s így a várföldeken kívül magába foglalta a különböző egyházi és magántulajdonban lévő birtoktesteket is. A két szervezet szoros kölcsönhatását az ispán

¹⁰ SRH II. 492.: „Ab hac die urbs illa non vocabitur Morisena, sed urbs Chanadina. Pro eo, quod inimicum meum interfecisti de medio eius, comes illius provincie eris.”

¹¹ AGH 34.: „Cui etiam predictus rex pro bono servicio uxorem et castrum Ohtum cum omnibus apendiciis suis condonavit, sicut enim mos est bonorum dominorum suos fideles remunerare, quod castrum nunc Sunad nuncupatur.”

¹² A szakirodalom, noha a két szöveg hely rokon vonásait nem vitatja, mégsem ismeri el egyöntetűen, hogy a Gellért-legenda és Anonymus információi közös forrásra vezethetők vissza. Az eltérő álláspontok historiográfiai áttekintésére lásd: THOROCZKAY 2016a. 30–38. A sógorházasságra bővebben lásd: TRINGLI 1994.

¹³ A forrásokban feltüntetett családi viszonyokkal, s azok komolyan vehetőségével kapcsolatban hangsúlyozni érdemes, hogy az egyedül Anonymus gesztájában, s ott is csak mellékesen megemlített Doboka ispán pusztja létezése sem áll vitán felül, mindegyik: FEHÉRTÓI 2001. 15–28.; KRISTÓ 2003. 51.

¹⁴ DHA 52–53.

személye garantálta, aki egyaránt állt a várszervezet és a vármegye élén, mint a királyi hatalom megtestesítője.¹⁵

Mivel Szent István államának eszmei egységét a keresztény vallás jelentette, ahhoz, hogy hatalmát átmentse az új rendbe, Csanád megkeresztelkedett és támogatását adta a felügyelete alá tartozó terület egyházi kereteit biztosító püspökség létrehozásához. A nagyobb Gellért-legenda elbeszélése szerint az egyházszerkezet kialakítását a püspök felügyelte, aki először megkeresztelte az eléje vezényelt lakosságot, majd sorra avatta fel a vidéki egyházakat, s megteremtette a helyi papnevelés szervezeti kereteit.¹⁶ Közismert ugyanakkor, hogy a Kárpát-medence keleti felében létrehozott egyházmegyék törzsi területekkel voltak átfedésben és ezen régiók, mint Abaúj, Bihar és Csanád csak a 11–12. század folyamán bomlottak fel kisebb vármegyékre.¹⁷

Mivel Csanád és a többi hatalmát átmentő törzsi vezető egy dunántúli vármegyéhez képest nagyságrendekkel nagyobb, egész országgrésznyi területet uralt, joggal merül fel a kérdés, hogy helyzetük mennyiben feleltethető meg az átlagos megyésispánokéval. Szent István törvényei, noha egyértelművé teszik, hogy a világi vezető réteg (*comites*) két elemből, a származásukat és viselt méltóságukat tekintve nagyok csoportjaiból (*miores natu et dignitate*) állt, azok között jogi szempontból nem tesz különbséget.¹⁸ Elvben tehát a maros- és a kolonvári comes egyenrangúak voltak. Kérdés, vajon gyakorlatban is így volt-e?

Hangsúlyozandó, hogy az ispánok hivatalviselése a király tetszésétől függött, személyük kiválasztását semmilyen elv nem szabályozta, s az uralkodó az egykor kinevezett ispánokat bármikor elmozdíthatta anélkül, hogy azzal belpolitikai válságot idézett volna elő. Ezzel szemben a törzsi vezetők hatalma abban a kultikus törzsfői tiszteletben gyökeredzett, mellyel a nép viseltetett irántuk. Noha a dinasztikus írott hagyomány eltorzította a királyi trónra lépő és a keresztény egyházzal együttműködő Aba Sámuel alakját, azt mégsem hallgatta el, hogy a köznép ápolta a dicsstelen véget ért uralkodó emlékét.¹⁹ Vata a pogány múlt eszmeiségéhez visszanyúló lázadás központi figurájaként jelenik meg, akinek iránymutatására magyarok tömegei fordultak el a kereszténységtől.²⁰ Utóbbi, továbbá Koppány és az erdélyi gyula példáján jól látható, hogy a királyi hatalom és a törzsfők konfrontációja háborút vont maga után, amelyet ha el akartak kerülni, az csak kölcsönös kompromisszumok révén volt lehetséges. Mindez Csanád részéről a megkeresztelkedést és Szent Gellért egyházszerkező tevékenységéhez történő segédkezést, míg Szent István részéről a Marostól délre fekvő régió egységének megőrzését és a területet uraló Csanád személynének pozícióban tartását jelentette.

Álláspontom szerint tehát a Csanád-monda megkomponáltsága mögött az a jellegzetes szövetségkötés rajzolódik ki, amely Szent István és a királyi hatalmát elismerő törzsi vezetők között jött létre, s melynek keretein belül a behódoló vezérek, akik megkeresztelkedtek és közreműködtek egy püspökség felállításában a területükön, megtartották területi hatalmukat. Ez az értelmezés logikus magyarázatot adhat arra is, hogy Árpád-kori udvari krónikáink miért hallgatnak az István egyre erősödő hatalmának három évtizeden át ellenálló nagyúrról.

¹⁵ Bővebben lásd: GYÖRFFY 2013. 177–210.; KRISTÓ 1988. 21–234.

¹⁶ SRH II. 492–496. Lásd még: JUHÁSZ 1930. 37–69.

¹⁷ HÓMAN 2003. 77–80., ZSOLDOS 2010.

¹⁸ GYÖRFFY 2013. 467–468.

¹⁹ SRH I. 332.; AGH 70. Aba Sámuel megítélésére lásd: GALAMBOSI 2020. 8–10.

²⁰ SRH I. 338. Megkérdőjelezi Vata származását és vezető szerepét: UHRMAN 2010.; vö. még TÓTH 2015. 579–580.

E megközelítésből ugyanis az következik, hogy a Marostól délre fekvő vidék elsősorban Csanád behódolása révén vált István királyságának részévé, s Ajtony bukása mindennek csupán történeti előzményeként értelmezendő. A szent király és a Maros menti vezér konfliktusa tehát véleményem szerint nem volt olyan értelemben vett államszervező háború, mint amelyet István nagybátyja, Prokuj gyula ellen vívott, ezért a dinasztia történetére koncentráló, annak mondhatni hivatalos emlékezetpolitikáját fenntartó udvari geszták nem is annak megfelelően tartották számon.

Csanád mondájának történeti jelentősége tehát véleményem szerint abból fakad, hogy megörökítette azon paktumok egyikét, melyek az államalapító Szent István és a királyi hatalmát elismerő törzsi vezetők és előkelők között jöttek létre, s melyekről az udvari krónikák mélyen hallgatnak. Akárcsak Ajtony vezérről, aki bár kétségkívül a szent király legerősebb ellenfele volt, alakját mégis a helyi egyház hagyománya és a nép emlékezete tartotta fenn.

FELHASZNÁLT IRODALOM

AGH: MARTIN RADY – LÁSZLÓ VESZPRÉMY (ed.) (2010): *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum – Anonymus, Notary of King Bela: The Deeds of the Hungarians*. In *Anonymus and Master Roger*. Central European Medieval Texts 5. Budapest–New York. 2–129.

BENKŐ LORÁND (2002): *Az ómagyar nyelv tanúságtétele*. Budapest.

CBTM: ROBERT HOLTZMANN (ed.) (1935.): *Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung*. Monumenta Germaniae historica. Scriptorum Rerum Germanicarum in usum scholarum. Nova series IX. Berlin.

CSÓKA J. LAJOS (1974): Szent Gellért kisebb és nagyobb legendájának keletkezéstörténete. In Horváth János – Székely György (szerk.): *Középkori kútfontok kritikus kérdései*. Budapest. 137–146.

DEMÉNY ISTVÁN PÁL (2002): *Hősi epika*. Budapest.

DHA: GYÖRFFY GYÖRGY (ed.) (1992): *Diplomata Hungariae antiquissima. I. (1000–1131)*. Budapest.

ENGEL PÁL (2001): *Szent István birodalma. (A középkori Magyarország története)*. História Könyvtár – Monográfiák 17. Budapest.

FEHÉRTÓI KATALIN (2001): Csanád apja Doboka. A Gesta Hungarorum egy vitatott kérdése. *Magyar Nyelv*. 97. évf. 1. sz. 15–28.

GALAMBOSI PÉTER (2020): Az egri püspökség kezdetei. *Egyháztörténeti Szemle*. 21. évf. 2. sz. 3–20.

GYÖRFFY GYÖRGY (2013⁴): *István király és műve*. Budapest.

HELLER BERNÁT (1916): A Csanád-monda főeleme. *Ethnographia*, 27. évf. 4–5. sz. 161–168.

HÓMAN BÁLINT (2003): A honfoglaló törzsek megtelepedése. In Hóman Bálint: *Magyar középkor I–II*. Máriabesnyő – Gödöllő. I. 61–104.

- HORVÁTH JÁNOS (1958): *A Gellért-legendák forrásértéke*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtörténeti Osztályának Közleményei 13. Budapest.
- HORVÁTH JÁNOS (1974): A Gellért-legendák keletkezése és kora. In Horváth János – Székely György (szerk.): *Középkori kútfontok kritikus kérdései*. Budapest. 147–163.
- JUHÁSZ KÁLMÁN (1930): *A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig (1030–1242)*. Csanád vármegyei Könyvtár 19–20. Makó.
- KRISTÓ GYULA (1965): Megjegyzések az ún. „pogánylázadások kora” történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*. 18. sz.
- KRISTÓ GYULA (1980): *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Elvek és utak. Budapest.
- KRISTÓ GYULA (1988): *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Nemzet és emlékezet. Budapest.
- KRISTÓ GYULA (1995): *A magyar állam megszületése*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged.
- KRISTÓ GYULA (2002a): *A korai Erdély (895–1324)*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18. Szeged.
- KRISTÓ GYULA (2002b): *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest.
- KRISTÓ GYULA (2003): Karold, Doboka, Keán és társaik. *Magyar Nyelv*. 99. évf. 1. sz. 50–56.
- KULCSÁR PÉTER (1958): A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica*. 3. sz.
- MAKK FERENC (1991): Szent István és Bulgária. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*. (Különszám) 3–8.
- SRH: SZENTPÉTERY IMRE (ed.) (1999²): *Scriptores rerum Hungaricarum I–II*. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest.
- SZABADOS GYÖRGY (2011): *Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26. Szeged.
- SZEGFŰ LÁSZLÓ (1972): Az Ajtony-monda. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*. 40. sz. 3–30.
- SZEGFŰ LÁSZLÓ (1979): Gellért püspök halála. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*. 66. sz. 19–28.
- THOROCZKAY GÁBOR (2016a): Ellenszegülő ispán vagy független törzsfő? Megjegyzések Ajtony történetéhez. In Thoroczkay Gábor: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. Budapest. 29–44.
- THOROCZKAY GÁBOR (2016b): Megjegyzések Erdély államalapításkori történetéhez. Keán kiléte és kapcsolódó problémák. In Thoroczkay Gábor: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. Budapest. 9–28.

TRINGLI ISTVÁN (1994): Levirátus. In Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest. 408.

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2015): *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9–10. században)*. Szeged.

UHRMAN IVÁN (2010): Az utolsó törzsfő vagy az első parasztvezér? Az úgynevezett Vata-felkelés. *Hadtörténelmi Közlemények*. 123. évf. 1. sz. 44–112.

VÁCZY PÉTER (1938): Gyula és Ajtony. In Kumorovitz Lajos Bernát – Szilágyi Loránd (szerk.): *Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Pécs. 475–506.

VÁCZY PÉTER (1994): A honfoglaló magyarságról. In Váczy Péter: *A magyar történelem korai századaiból*. História Könyvtár – Monográfiák 5. Budapest. 121–183.

ZSOLDOS ATTILA (2010): A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban. (Az „óriás” és „átlagos” nagyságú megyék kérdése). In *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. Veszprém. 299–318.